

Aplicación da metodoloxía do «Modelo Burela» no Vicedo: un novo éxito desta estratexia normalizadora

AIDA LÓPEZ VALE

Mestra de educación infantil

Simultaneamente á preparación de oposicións para o ingreso no corpo de mestres de educación infantil, pensei en realizar un traballo de investigación que relacionase a didáctica co coñecemento do patrimonio cultural máis inmediato. Alén da motivación académica –a necesidade de complementar a formación recibida na universidade–, movíame o interese por analizar –e incluso contribuír a modificar– a situación socio-lingüística do termo municipal do Vicedo.

Ao meu favor tiña varios factores: *a)* que son orixinaria e resido no lugar obxecto de estudo; *b)* que o ámbito territorial non é demasiado extenso, o que me permitiría realizar a investigación individualmente, en caso de que non conseguise a colaboración doutras persoas e institucións; e *c)* que non perdería tempo e diñeiro en desprazamentos. Mais tamén tiña dous serios puntos fracos: *a)* a carencia de formación teórica específica en traballos de campo; e *b)* a falta de experiencia neste tipo de investigacións.

Na procura de orientación, nos últimos días do mes de setembro de 2010 asistín en Burela aos XVIII Encontros Pedagóxicos da Mariña Luguesa. Nunha das actividades programadas –concretamente no Obradoiro de Lingua e Sociedade– coñecín os obxectivos e a metodoloxía da estratexia didáctica Modelo Burela, que nos foi presentada pola profesora María Xosé Andión Fontela. Aínda que ao vivir na Mariña xa lera sobre o Modelo Burela as referencias puntuais publicadas nos diarios de cobertura comarcal, chamáronme moito a atención tres aspectos:

a) A inxente cantidade de actividades xa realizadas, tendo en conta que o proxecto pedagóxico leva sendo aplicado desde hai só cinco cursos académicos (a recompilación documental de convites, recordatorios...; a súa exposición ao público; a edición do audiovisual dando voz ás persoas protagonistas; a exposición Palabra e Memoria; a Misa Intercultural; etc.).

b) A metodoloxía didáctica que prioriza a transversalidade e fomenta a participación directa de todos os sectores implicados na educación (alumnado, profesorado, persoal de administración e servizos, familias, concello...); convértese en proxecto interdisciplinar das diferentes materias curriculares; e mostra unha enorme versatilidade para ser aplicado nas diferentes etapas do sistema educativo (de infantil á universidade).

Finalizado o relatorio da profesora Andiión, durante as mesmas xornadas, aproveitei a oportunidade para concertar unha visita ao IES Perdouro, onde coñecín máis en profundidade as liñas mestras do proxecto e onde me facilitaron diversa documentación escrita e audiovisual para o seu estudo polo miúdo. No transcurso desa entrevista, os impulsores do Modelo Burela propuxéronme que fíxese as adaptacións pertinentes e animáronme a coordinar a implantación dunha iniciativa semellante no Vicedo.

Así, comezou esta experiencia que agora expoño e que considero moi acaída para que o Servizo de Normalización Lingüística da Universidade da Coruña a implemente en xeral nos seus campus e particularmente nas escolas universitarias de Enfermaría e Fisioterapia do campus de Oza.

A aplicación no Vicedo

Comecei o traballo con moito escepticismo. Temía non achar documentación de interese nin persoas sensibilizadas coa implementación dun proxecto destas características. A primeira acción consistiu en entrevistas con representantes de diversas entidades do Vicedo para exporlles a iniciativa e pedirllas a súa colaboración.

Probei a chamar en tres portas: primeiro coa dirección do colexio de educación primaria; despois con representantes da ANPA; e, finalmente, coa administración municipal.

Fun ao colexio pensando que o proxecto podería resultar interesante polos seguintes motivos: *a)* para realizar unha actividade didáctica innovadora co alumnado do terceiro ciclo; e *b)* tamén como fonte de financiamento, porque o colexio podería optar a

premios ou subvencións específicas para traballos de recuperación do patrimonio. Porén, cheguei tarde... a programación anual estaba xa redactada e aprobada.

Pensei, daquela, na ANPA do mesmo colexio, mais esta entidade estaba a pasar por problemas organizativos e tampouco alí podería atopar colaboración máis ou menos inmediata. A última das opcións foi o Concello. Primeiro expúxenlle o proxecto ao técnico de cultura local, que me remitiu directamente ao alcalde. Este recibíume, escoitou a exposición do proxecto e mostrou disposición á colaboración do goberno local para a divulgación da campaña de recompilación documental e para a cesión dun local onde poder mostrar a documentación.

Nestas condicións, en novembro –un mes despois de coñecer a formulación teórica nas xornadas de formación celebradas en Burela–, comecei un traballo estruturado en varias fases:

1. Recompilación documental
2. Estudo da documentación e contacto coas persoas protagonistas
3. Montaxe da exposición
4. Creación dun arquivo documental
5. Análise da situación sociolingüística do termo municipal do Vicedo

Aproveitando a oferta de colaboración da primeira institución local para divulgar a campaña de recollida documental, elaboramos diversas cartas dirixidas a particulares e colectivos, e tamén editamos un bando.

Consciente de que estabamos partindo de cero, ao non se ter realizado nunca na localidade unha actividade destas características, non tiña esperanza de que aparecese moita documentación. Decidín, por tanto, acompañar a información contida no bando e nas cartas coa visita ás diversas asociacións existentes no concello (asociacións de veciños, culturais, deportivas e confraría de pescadores). Naturalmente, escudriñei en caixas e gabetas da miña propia casa natal e involucrei na pescuda tanto o resto da familia como as amizades máis próximas.

As inscricións funerarias

Como resultado da campaña apareceu material moi interesante, mais pensaba que non nunha cantidade suficiente como para facer unha exposición que resultase atractiva. Púxenme, daquela, en contacto de novo cos coordinadores do Modelo Burela para

comentalles a miña decepción, mais deles recibín novos ánimos e a indicación de que complementase o traballo de campo coa visita a un lugar concreto: o cemiterio. Aínda que xa coñecía a celebración da exposición *Palabra e Memoria* –centrada nas inscricións funerarias dos cemiterios de Burela–, non vira aínda o audiovisual do mesmo título, que recolle imaxes e son da sesión de dinamización lingüística celebrada na igrexa de Burela no mes de xuño de 2009. Por iso me resultou estraña a proposta. Certamente non pensara en documentarme no cemiterio, mais –como tiña feito antes– decidín seguir os consellos das persoas que xa experimentaran antes o mesmo proxecto. A visita resultou moi produtiva e moi gratificante. Descubrín con sorpresa (agradable) a existencia de 10 lápidas escritas en galego. Aínda que porcentualmente non chegan a representar o 1% (o cemiterio ten algo máis de 1000) *a priori* non pensaba que houbera nin esa cifra.

Mais esa non foi a única sorpresa agradable. Había outra tamén ben máis importante: o contido das mensaxes. Todas elas transmitían a sensibilidade, a tenrura, a calor humana e o orgullo de ser. En todas elas descubrín palabras cheas de vida, moi diferentes a calquera tipo de mensaxe estereotipada. Estreeime con «Neste acougo da humanidade repousan os restos de Rogelia Baltar Salgueiro. Os teus chórante.» e xusto ao lado vin que aparecía: «Domingo Rodríguez Dovale. Un bálsamo de amor tiña este home para a nosa dor.» Máis adiante observei con asombro un panteón con singulares inscricións en tres das súas lápidas. Na inferior, onde repousan os restos de Ángela Antón Cela de Carballo lin:

*é a miña compañeira
a que me alenta na vida
por min sofre cando eu sufro
se estou contento, suspira
(G. Carballo)*

Enriba dela, en posición intermedia, figuraban de novo uns versos. Antes de os ler, reparei no nome da persoa a quen estaban dedicados: Guillermo Carballo Porta. Todo indicaba que se trataba dos dous integrantes dun matrimonio e que os versos da lápida inferior foran escritos polo marido para a súa dona. Os dedicados a el din así:

*Eu penso nesa raza que é a miña.
E rezo, rezo por aquel que non ten sorte
porque buscando a vida no mar atopa a morte.*

Son versos moi acaídos ao lugar, con protagonismo para as persoas que buscan a vida no mar, con grande risco de a perderen. Máis tamén na seguinte lápida aparecen versos, de novo con ambientación marítimo-laboral e outra vez asinados por G(uillermo) Carballo.

*Cara o mar miran os homes da miña terra
Porque do mar esperan o sustento para a vida
e se vas ó Gran Sol ou Terranova
Igal que no Caribe ou Mar de China
Un galego verás preto da borda,
Oteando ó mar con agarimo
Esperando que este sexa o camiño
Que o torne de novo ó seu outeiro
(G. Carballo)*

Alén do rechamante deseño, neste caso, a inscrición dános máis datos. Na parte superior aparecen os lugares de nacemento (O Vicedo) e de morte (Barcelona), coas súas respectivas datas; na inferior esquerda figuran uns datos que recollen méritos profesionais do falecido (entre outros, vogal da asociación de empresarios galegos de Cataluña e Andorra); na inferior dereita observamos como un mesmo enunciado está repetido tres veces: en castelán, en galego e en catalán.

*Tu eres la luz de mi vida
Ti es a luz da miña vida
Tu est la llum de la meva vida*

Consciente de que tiña diante dos ollos mostras moi claras de longas traxectorias vitais para investigar, continúei o percorrido polo cemiterio e atopei outros cinco recantos coa nosa lingua viva. Aínda que todos eles son moi impactantes, resultáronme sobrecolledoras as palabras que recordan un neno que nos deixou con apenas 15 anos:

*Neste mar inmenso
xa non había sitio pa ti
pero no corazón da túa xente
sempre as de vivir*

Lin e relín o texto. Pensei no contido, na propia mensaxe, e pensei tamén na gramática a través da preposición *para* e das dificultades que nos presenta a segunda persoa de singular do presente de indicativo do verbo *haber*. Saín de alí sentindo desexo por coñecer todo o referente aos epitafios, mais moi especialmente a este en concreto.

A investigación

Cos datos recollidos –neste caso no formato da fotografía– comecei a investigación. Inicialmente apoieime nos buscadores da internet para conseguir información tanto sobre Guillermo Carballo Porta como sobre Jesús Fernández Cobelo. Con pequenos retallos extraídos de hemerotecas dixitais, reunín información suficiente para identificar a familia a que pertencían e para establecer contacto directo cos herdeiros directos, residentes en Barcelona.

A entrevista coa familia de Guillermo Carballo Porta marca un punto de inflexión en todo o proceso de aplicación da metodoloxía do Modelo Burela no Vicedo. Para os seus fillos e fillas supuxo renovar o ánimo para veren cumpridos dous desexos: ver publicada unha selección da obra inédita de seu pai; e ver recoñecido o labor social do empresario Jesús Fernández Cobelo, marido dunha das fillas do poeta. Para min supuxo o reforzo dos lazos de colaboración co IES Perdouro, onde expuxen os primeiros resultados do traballo, e a descuberta de apoios incondicionais tanto en Cataluña como no propio Vicedo.

A través dunha intensa correspondencia fun coñecendo o perfil biográfico do poeta e do empresario. Souben que Guillermo Carballo Porta (Redes, 1905-Barcelona, 1982) emigrou con 13 anos a Cuba e que naquel país comezou a escribir poesía posiblemente influenciado polos parentes relacionados co centro galego. Cando regresou a Galicia, casou e, pouco tempo despois, recalou en Barcelona, onde traballou de axente comercial vendendo viños e licores galegos, traballo no que foi pioneiro. En Cataluña continuou escribindo poesía, moita dela dedicada á xente de Redes, Ares e Pontedeume. De Jesús Fernández (O Vicedo, 1923-Barcelona, 2008) descubrín que foi un vicedense emprendedor, que de mozo traballou na navegación comercial para, posteriormente, emigrar a Barcelona onde casou con María Carballo Antón, filla de Ángela Antón e Guillermo Carballo. Mediante a información facilitada pola familia, mais tamén por moitas outras referencias descubertas a partir da lectura dos artigos *in memoriam* escritos polo xornalista Xosé Luís Blanco Campaña, coñecín que este fillo do Vicedo tomou as rendas da empresa fundada polo seu sogro en Barcelona e que lle deu un novo pulo ao negocio. Gran difusor da cultura galega en Cataluña, xunto cun grupo de amigos restauradores creou a Grande Noite de Galicia, un evento que se organiza todos os anos co fin de promover os produtos galegos e que premia cun Percebe de Ouro e cun Percebe de Prata aquelas empresas ou persoas que máis contribuísen á promoción de Galicia en Cataluña. Por estes e outros méritos recibiu a Medalla de Galicia en 1998 e foi o primeiro galardoado polo Foro da Terra Galega como Galego do Ano en 2000.

No Vicedo quen me facilitou máis información foi o profesor Manuel Salgueiro. Curiosamente, era unha persoa coñecida, con quen tiña intensa colaboración noutras iniciativas veciñais, mais coa que non comentara nada sobre un proxecto destas características. Pois esa persoa, que resultou ser sobriño de Jesús Fernández, foi a que me facilitou o número de teléfono da familia residente en Barcelona e, desde ese momento, converteuse nun colaborador extraordinario que me achegou orientación, contactos e documentación.

Co estímulo recibido xa non só de Burela, senón tamén de Barcelona e do propio Vicedo, no mes de xaneiro deste ano (2011) decidín aplicar a mesma metodoloxía nas outras seis parroquias do termo municipal e comprobei que só en dúas delas –Cabanas e San Román– existe presenza escrita do noso idioma. Esta escaseza vese compensada con textos tan fermosos como o inscrito por unha moza en recordo do seu noivo:

*Non é máis grande o que máis espazo ocupa
senón o que máis espacio vacío deixa cando se vai.*

Repárese en que os cemiterios do noso concello foron inaugurados, aproximadamente, no decenio de 1920. Os primeiros enterramentos estaban feitos nos adros, mais mediado o século xa comezaron a erixirse os panteóns de nichos. A entrada no recinto da lingua que falaban a práctica totalidade dos falecidos é, porén, moi posterior. Moito máis dun século. Concretamente produciuse en 1981, cando unha veciña da parroquia de San Román –Susana Ribeira– redactou o texto para inscribir en lembranza da súa nai.

Reformulación do proxecto inicial

A documentación recollida entre as doce familias con que entramos en contacto e a enerxía positiva recibida das mensaxes dos textos e das persoas que os compuxeron –fose con redacción final propia ou allea– leváronnos a reformular o proxecto inicial. Deixamos para máis adiante o estudo da documentación privada –actas fundacionais de entidades asociativas, cartaces anunciadores de eventos, recordatorios de comunións, convites... para alén das obras literarias inéditas do veciño Jaime Baltar Infante (O Vicedo; 1955) e do xa mencionado Guillermo Carballo– e decidimos preparar unha exposición monográfica dedicada ás inscricións funerarias achadas en Cabanas, San Román e no núcleo urbano do Vicedo.

Coa axuda de Manuel Salgueiro, da Comisión Parroquial de Santo Estevo e do fotógrafo de Burela Javier Sánchez Lorenzo, preparamos unha exposición á que lle puxemos por título *Palabras para o recordo*. Foi inaugurada o pasado día 12 e inicialmente contabamos con tela aberta até o 27 de febreiro na igrexa parroquial de Santo Estevo, de xeito que puidese ser visitada pola maior parte da veciñanza do Vicedo e das outras dúas parroquias aludidas. A exposición consta de dezaseis fotografías –tantas como inscricións funerarias con texto escrito en galego–, todas elas acompañadas de información sobre o lugar en que se atoparon e sobre as persoas directamente implicadas, unhas persoas que representan o conxunto dos sectores sociais (mariñeiros, agricultores, comerciantes, funcionariado...) activos no noso concello.

Afrontamos o acto de inauguración como a primeira oportunidade para unha «posta en común» de persoas que, malia seren de lugares próximos, non se coñecían entre si ou, cando menos, non coñecían unha afinidade común: o aprecio polo noso idioma, pola cultura nosa. Asistiron á inauguración da exposición representantes das doce familias, o párroco de Santo Estevo –Javier Rodríguez Couce–, que nos dedicou unhas fermosas palabras, a directiva da Comisión Parroquial, os grupos políticos con representación no concello, o propio grupo de goberno municipal e tamén representantes da Asociación Cultural Monte da Estrela de Arteixo que está a principiar a mesma iniciativa no seu concello.

Tivemos a fortuna de que a cobertura prestada polos medios de comunicación foi moi boa. A convocatoria apareceu nas axendas culturais da prensa escrita local, que tamén publicou varias reportaxes sobre o proxecto xeral e sobre as actividades parciais. Debido á boa acollida que está a ter a exposición, decidimos prolongala unha semana máis. Para a súa clausura, a Comisión Parroquial organizou unha misa en recordo dos protagonistas das lápidas e dos seus defuntos.

Catro meses despois de ser só unha idea, neste momento o proxecto de normalización está en marcha, xa deu resultados moi alentadores e, por fin, é unha iniciativa colectiva, como colectivo é o idioma que nos une.

Bibliografía

Andión Fontela, M.ª J. (2010): *Memoria do Proxecto de Innovación Lingüística do IES Perdouro (2009-2010)*.

— (2010): *Proxecto de Innovación Lingüística do IES Perdouro (2010-2011)*

Bouza Orosa, L. *et al.* (2008): *Proxecto de Planificación Lingüística do Concello de Burela*.

IES Perdouro (2009): *Proxecto de Innovación Lingüística elaborado polo IES Perdouro*.

Loureiro Rodríguez, C. (2010): «Palabras que non leva o vento: Planificación lingüística para a contorna educativa de Burela. A lingua como cerne dunha rede social», en Silva Valdivia, B. *et al.* (coord.) *Educación e linguas en Galicia*. 93-106 (Santiago de Compostela: USC). Dispoñible en: <http://dspace.usc.es/bitstream/10347/2247/3/Educaci%C3%B3nLinguas_TdC01_b.pdf>

Monteagudo, H. / Lorenzo, A. (2005): *A sociedade galega e o idioma: evolución sociolingüística de Galicia (1992-2003)* (Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega).

Penabade Rei, B. (2010): *Situación sociolingüística no concello de Burela (1994-2008)* [traballo de investigación tutelado presentado na Universidade de Santiago de Compostela; inédito].

Portas Fernández, M. (1990): *Língua e sociedade na Galiza* (A Coruña: Baía).

Vaamonde Liste, A. (coord.) (2002): *Estudio sociolingüístico sobre a situación da lingua galega no Concello de Vigo* (Vigo: Concello de Vigo).